

– nem is valósulhatott meg – hiánytalanul. A 17. század végi alávétési kísérletekhez és a belőlük adódó keserves állapotokhoz képest azonban a helyzet mégis jóval kedvezőbben alakult. Az elnyomás és fegyveres konfliktusok időszakát a megegyezés váltotta fel. A kompromisszumot persze nem Ausztria kötötte Magyarországgal, hanem a bécsi udvar a magyar rendekkel, közelebbről a világi és egyházi nagybirtokos főnemeseikkel, akik a magyar rendi önállósággal együtt feudális kiváltságaikat és berendezésüket is átmentették. A kompromisszum eredménye volt, hogy míg az osztrák és cseh örökös tartományokban a bécsi udvarnak többé-kevésbé sikerült a helyi rendi erőket a hatalomból kiszorítania és abszolutista jellegű kormányzást bevezetnie, Magyarországon – különleges helyzetének jeléül – helyreállt a rendi dualizmus. Tehát a feudalizmusnak az a kétpólusú politikai rendszere, amelyen belül a két egymásnak feszülő és egymást kiegészí-

ti” politikai és gazdasági egység. Részint ugyanis a birodalom heterogén alkotórészei voltak szétesőbbek, nehezebben összeilleszthetők, részint pedig gazdasági-társadalmi fejlődése volt a nyugati zónáénál elmaradottabb. Így azután a Habsburg abszolutizmus magyarországi kísérletei, főleg I. Lipót alatt, a többé-kevésbé hiányzó pozitív feltételeket kezdetleges módszerek, erőszak alkalmazásával próbálták helyettesíteni. Ennek következtében az országnak nem annyira nyugati típusú, korszerűbb fejlesztést, mint sokkal inkább alávettetést, elnyeletést ígértek. Bár a magyar politika az „idegen” abszolutizmus támadásai előtt egy alapjában véve idejétmúlt rendszer sáncjai közé szorult, ezt a rendi kompromisszumot mégsem lehet egyszerűen történelmi visszalépésnek minősíteni. A fent elmondottakon túlmenően azért sem, mivel Magyarország esetében az adott viszonyok között, ez a rendi dualizmus segített az önálló állami létet, a „nemzet” politikai önrendelkezését megvédeni. Akkor is, ha meglehetősen régimódi eszközei nem voltak egészen hatékonyak, ha a feudális vezető rétegek saját kiváltságaik egyikének tekintették a „nemzet” önrendelkezését, és ha ez az önállóság olykor inkább csak elvben, papíron, semmint a gyakorlatban érvényesült.

Az adott rendi államszervezetben ugyanis fontos hatalmi ágak eleve az uralkodó közvetlen hatáskörébe tartoztak. Így a külügy, a hadügy valamint a pénzügy, – a diéta adómegszavazási és katonai állítási jogát kivéve. Az uralkodó pedig egy olyan nagyobb birodalomnak is feje volt, amelyben Magyarország csak egyike volt az alkotó elemeknek. A nagyobb keret felső vezetésébe elsősorban olyan dinasztikus és – mondjuk így – összbirodalmi érdekeket tartott szem előtt és tudott érvényesíteni, amelyek nem feltétlenül estek egybe az egyes külön országok saját „kisállami” érdekeivel vagy esetleg ellenkeztek is azokkal. Ily módon a Habsburg uralkodó alapjában véve mégis nagymértékben biztosítani tudta akaratát a fontos problémák egész sorában. A királyi hatalom a rendi intézmények, így az időről időre összehívott országgyűlések működésének ellenére végig bizonyos túlsúlyban maradt.

A továbbiak során, a század derekán kellett azután annak eldölnie, hogy a két hatalmi tényező változó egyensúlya, küzdelme miként alakul és hogy közülük melyik, hogyan tudja majd a felvilágosodás modernizáló törekvéseinek útját választani.

KOSÁRY DOMOKOS

Három reform Magyarországon

Előtanulmány

Az újkori tankönyvek és tantervek központi témája, vezérlő elve a politikai forradalom. Alább az 1880–1930 közötti polgári fejlődés más szempontú áttekintését adjuk közre. (A szerk.)

A polgári kibontakozás

Magyarország az 1867. évi kiegyezés után gyors kapitalista fejlődésnek indult. Történetírásunk pontos adatokat sorol fel arról, hogy a politikai konszolidáció miként vonzotta a tőkét Magyarországra, növelte a vállalkozások számát az iparban, kereskedelemben és a mezőgazdaságban, vidéken hogyan indult meg a jobbágyfelszabadítás (1852) hatására a paraszti munkaerő felszabadulása. Mégis, az ország lakosságának hétköznapjai, az utcák képe, az emberek életviszonyai gyökeresen csak az 1880-as évektől alakultak át. A politikai konszolidáció már 1867 után, az 1870-es években kezdte rendbe hozni a közösségi élet ügyintézésének kereteit. Azt mondhatjuk: az ország politikai intézményrendszerének kiépülése Magyarországon egybeesik az ipari-technikai forradalom kibontakozásával. Európát is – mint közismert – az ipari tömegcikk a sorozatgyártás eredményeként az 1880-as években árasztja el. A gyáripari tömegtermelés Magyarországon abban nyilvánul meg, hogy 1884 és 1913 között például az erőgépek lóerő-teljesítménye 700%-kal növekszik. A felhasznált energiában 1884-ben még 50% a vízi energia részese, 1913-ban már csak 7%. Megjelenik a gőzturbina mint erőforrás és megjelennek a belsőégésű és villanymotorok is. Magyarországon 1880 és 1910 között a gépiparban foglalkoztatottak száma 248%-kal nőtt és már 1910-ben az iparban foglalkoztatottak 33%-a nagyüzemben dolgozik. A történetírás mindebből azt a következtetést vonta le, hogy az ipari-technikai fejlődés elsősorban a munkásosztály létszámának megnövekedésével jár együtt. De arra már kevésbé figyelt, hogy ez a technikai fejlődés, a közlekedés és a kommunikáció fejlődése is, amely lehetővé tette Európa országaiban a peremterületek elérését. Magyarországon például 1890–1910 között, húsz év alatt a vasutak hossza 193%-kal növekszik, a vasúti személykocsik száma 308%-kal és a szállított személyek száma 570%-kal. A hírközlés, távíró, posta berendezései évente átlagosan 7%-kal növekszenek. Nem szólva

Magyarország és Ausztria allegorikus ábrázolása, 1835

tó hatalmi tényező: a központi hatalom – az uralkodóé – és a rendi hatalom – a kiváltságosaké – változó egyensúlya, küzdelme, együttes működése döntötte el, hogy minek hogyan kell történnie. Az uralkodónak koronázásakor esküt kellett tennie az ország törvényeinek megtartására, hitlevelet kellett kiadnia és időszakonként országgyűléseket kellett összehívnia.

A fejlettebb nyugati országokban – így Franciaországban, Angliában – persze a fejedelmi abszolutizmus már régen maga alá gyűrte a rendek hatalmát és létrehozta azt az egységesebb politikai és gazdasági szervezetet, amelyre később – immár félretolva a szükségtelenné vált abszolutizmust – az új, polgári nemzeti állam ráépülhetett. A Tudorok és Bourbonok után egy idő múlva a Habsburgok is megpróbálkoztak azzal, hogy dinasztikus birodalmukból ilyenféle abszolutista monarchiát teremtsenek. Ebből azonban nem lett, nem is lehetett nyugati típusú „nemze-

15-20-szorosára emelkedő tömeges napisajtó kialakulásáról.

Mindezen intézmények működéséhez modern bürokrácia szükséges és eligazodni tudás a jogszabályokban, az ügymenet útvesztőiben. A társadalom közép és alsó szintű igazgatása tehát szakértelmmé nő. A modern államszerkezet fejlődése magával hozza a modern adminisztráció kiépülését. Európa államai történetének 1880 és 1910 között kétségtelenül ez egyik legjellemzőbb sajátossága. Ez magyarázza statisztikánk adatait is: az állami adminisztrációban foglalkoztatott tisztviselők (megyei, városi alkalmazottak) száma 1910-ben családtagokkal és nyugdíjasokkal együtt már 770 ezer fő, az összlakosság 4,2%-a. Hozzájuk csatlakoznak az értelmiségiek, részben magántisztviselők: ügyvédek, orvosok, művészek, tanítók, lelkészek.

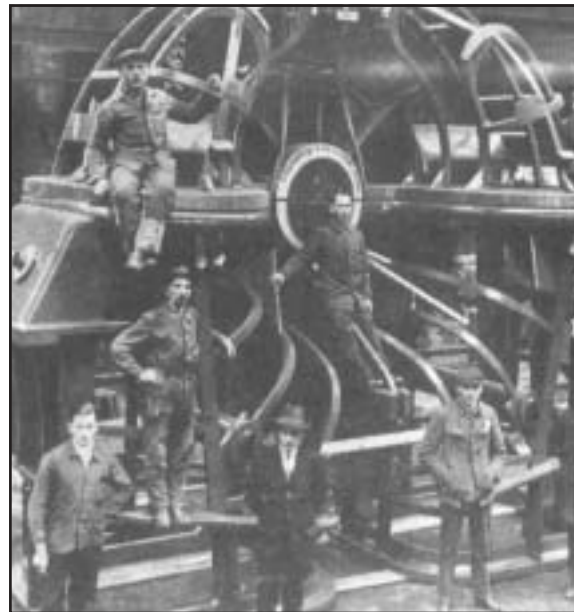
Polgári tisztviselő középosztály

A modern köztisztviselő mellett megjelenik az ipari, technikai, kereskedelmi szféra tisztviselője (könyvelő, mérnök, cégvezető, technikus) is. Egy olyan réteg, amely már iskolázottsága révén képes volt megszervezni az üzemeket, összehangolni a szakmunka különböző fázisait. Magyarországon 1910-ben az iparban foglalkoztatott tisztviselői értelmiségiek abszolút száma eltartott családtagjaikkal együtt eléri a 160 ezret, ami a lakosság kb. 1%-ának felel meg, de mégis az ipari termelésben a legdöntőbb erőt képviseli. Az új középosztály modern államéletben betöltött politikai súlya különösen a gyorsan fejlődő városban nagy, létszámuk minden ágazatban 10% fölött áll (Budapesten 12%). És az igazgatási apparátus koncentráltága következtében a főváros politikai ereje a meghatározó minden korabeli európai államban.

Ezt látva azt mondhatjuk: az 1880–1930 közötti európai társadalmi fejlődés két dinamikus ereje egyrészt a gyári munkásság kialakulása és szerveződése, másrészt az igazgatási valamint ipari, technikai tisztviselő-értelmiségi réteg politikai színre lépése és részben szervezkedése is. Ennek a társadalmi rétegnek életideálja a szakszerű, pontos munka. Az adminisztráció pontos munkába állást és határidőre való teljesítést kíván, egész életritmusa a napi 8–10 órás munkaidőhöz van igazítva. Biztos nyugdíjjal rendelkezik, ezt szavatolja az állami tisztviselő részére az állam, a magántisztviselő részére az állam által hozott törvények, amelyek szabályozzák a munkaadó és munkavállaló jogait, kötelezettségeit. Európa minden országában, így Magyarországon is kialakult a hivatali előrelépést biztosító fizetési osztályok rendszere, amely egységes hierarchiába foglalja a segédfogalmazótól kezdve az

állami iskola tanítóján át a miniszterig az egész állami adminisztrációt. A polgári munkaszerkezet születésének ideje ez. És ebben a hierarchiában az előrelépést biztosító erő már nem a születés, a nemesi előjogok tartozéka, hanem elsősorban a szakszerűség és a képzettség.

Ennek az új középosztálynak az eredete Európa különböző országaiban más és más. Angliában, mint ismeretes, a polgárosult régi nemesi középosztály zökkenőmentesen épült be a modern bürokráciába és emelt be maga mellé részben paraszti, részben iparos származású elemeket. Franciaországban, az európai bürokrácia otthonában, ez a réteg az állami és pénzügyi adminisztrációban immáron kétszáz éves múltra tekinthet vissza.

Turbina kipufogócsonk öntőmintája a Láng gyárban. Fénykép, 1910-es évek

A székely körvasút megnyitása. Fénykép, 1909. október

Németországban a régi, szétszabdalt német fejedelemségek bürokráciája és a hagyományos kézműiparosság soraiból került ki az új állami és magántisztviselői garnitúra.

Magyarországon sajátos helyzet alakul ki a 19. század végére. Az új középosztály kettős kötődésű. Vidéken a köztisztviselői pozíciókba behúzódnak a régi nemesi vezető réteg gyermekei: a dzsentri. Tanul, egyetemre jár – elsősorban jogi karra –, polgári tisztviselő lesz, de mentalitásában, gondolkodásában sokban kötődik a vidéki nemesi hagyományokhoz, etnikumát tekintve pedig nagyrészt magyar nemzetiségű. A városi igazgatásban és a technikai-kereskedelmi bürokráciában azonban egy más típusú középosztály jelenik meg: az urbanizált polgár.

A gyors ipari, technikai és infrastrukturális fejlődés munkaerő-szükségletét az ország alapvetően paraszti munkaereje nem tudja kielégíteni. Az ipari segédszemélyzet a falusi napszámosokból és vagyontalanokból toborzódik, de a szakmunkás és a tisztviselői réteg nagyrészt az Osztrák–Magyar Monarchia másik feléből érkezik. Eppen az új iparágakban, amilyen pl. a vasút, 1880-ban és 1890-ben a tisztviselői személyzetnek több mint 30%-a külföldön született; még 1900-ban is a műszaki tisztviselők 20,7%-a született külföldön, a művezetők, előmunkások 20%-a, a kereskedelmi és igazgatási tisztviselőknek pedig 10%-a. Az új műszaki-technikai apparátus azután újratermeli magát, fiait ugyanazon pályákra adja.

1883-ban az új középiskolai törvény a középfokú oktatást államilag egységesíti, ami azt is jelenti, hogy a középosztályba emelkedés útja kiszélesedik a gyermekeiket tanítani képes birtokos parasztok, kézműiparosok, szegényebb lelkészek, tanítók számára is. A társadalom paraszti és iparos elemeinek is életideálja lesz a biztos megélhetés, úri munkát adó középosztályba emelkedés. Magyarországon az 1910-es évekre már egy ilyen képzettségében is azonos tisztviselő réteg ül az egyetemi katedrákon, tanul az elitképző egyetemeken és kollégiumokban. De a középiskolai egységesség ellenére már a századelőn világosan kiválik a középosztályból az a réteg, amely – kevésbé kötődve a régi nemesi-dzsenti hagyományokhoz – a modern polgári-nyugat-európai mintára kívánja Magyarországot átrendezni. E középosztály természetesen nem is ismerte a korabeli statisztikai adatokat Belgiából, Dániából, Angliából, de még Németországból sem, amelyek azt mutatták, hogy ott az egy főre jutó ipari termék és termelési mutatók sokkal magasabbak. Járt viszont Nyugat-Európát, mindenekelőtt Németországot, olvasta a német szaklapokat (a Magyarországon olvasott szaklapok több mint 50%-a német nyelvű a századelőn) és látta a mindennapi élet fejlettebb technikai infrastruktúráját. E réteg szűkebb csoportja, amely néhány tucatra tehető csak, a tulajdonviszonyok átalakításával – forradalmi változásokat kíván, közel kerülve így a forradalmi mozgalomhoz, a szociáldemokráciához. Őket nevezi a történetírás polgári radikálisoknak. E középosztály sok százezres többsége viszont a gazdasági és társadalmi élet reformjaival – ahogy ők mondták, konzervatív reformmal –, a társadalomban a szakszerűség növelésével kívánták Magyarországot európai szintre emelni. Ennek az új polgári középosztálynak nagy élménye a modern állam szervezetének kiépülése, amely a szakszerű igazgatás működése révén biztosítja a társadalom együttélésének kereteit. Úgy gondolják, hogy Magyarország lemaradását Nyugat-Európa mögött leggyorsabban az állami adminisztráció eszközeivel lehet megszüntetni. Meggyőződésükké válik, hogy az iparban, hiteléletben, mezőgazdaságban a szakszerűséget törvényekkel, rendeletekkel, irányított dotációval kell biztosítani. Ezzel magyarázható, hogy azok a reformelgondolások Magyarország társadalmának átalakítására, amelyek 1880–1930 között keletkeznek, mind felülről, az állam erejével kívánják ezeket megvalósítani.

A három reform

Magyarországon 1880 és 1930 között három koncepciózus reformelgondolás alakult ki az ország termelési szerkezetének átalakítására. Az első a magyar

mezőgazdaság termékstruktúrájának és munkaeszköztárának reformjára vonatkozott és Darányi Ignác valamint a magyar agrárlobby nevéhez fűződik. A második – személyhez vagy csoporthoz nehezen köthetően – az ipar állami eszközökkel való fejlesztését irányozta elő. Ez utóbbi kifejlődését akadályozta a világháború és (1947-ig) levette napirendről az ország szétdarabolása 1920-ban. A harmadik reformelgondolás az ország munkaerő-tartalékának képzettségi reformja, első megfogalmazása az 1907. évi népiskolai törvény, de kifejlődése az 1920-as évekre tolódik át.

Az ipari reformterv

Az egyik reformelképzelés, amelynek önálló ideológusa nem volt, az ipar gyors fejlesztését tűzte ki célul állami segítséggel. A gépgyártásról és az erőgépekről már ismertetett adatok mellett ezt a reformelképzelést legjobban az állami ipartámogatás adatai mutatják. Magyarországon 1881-ben, 1890-ben, 1907-ben hoznak ipartörvényeket, amelyeknek eredményeként pl. 1899 és 1914 között 500 gyár kap pénzbeli szubvenciót, s a szubvenció ellenében a gyártulajdonosok kötelezik magukat, hogy a kapott összeg mintegy négyszeresét fordítják beruházásra és ezzel új munkahelyek létesítésére, modernizálására. 1890 és 1914 között az állami szubvenció évi összege átlagosan 60-szorosára emelkedett. Ugyanakkor a Gyáriparosok Országos Szövetsége, a tőkés lobby azt is elérte, hogy a

lesztését követeli, mégpedig a mindennapi élet technikai infrastruktúrájának, vasutaknak, szerszámoknak, gépeknek az alapját adó nehézipar fejlesztését. Elégedetten állapították meg az 1910-es években, hogy Magyarországon az iparon belül rövid 20 év alatt az élelmiszeripartól a vezetést átvette a nehézipar. Ennek az ipari és kereskedelmi átalakítást sürgető reformkoncepciónak a politikai ideológiában nem volt határozott exponense. A reformelképzeléseket részben a GYOSZ, részben a minisztériumi adminisztráció, részben pedig az 1910-es években a kormányzó Tisza-párt színvonalas publicisztikája, a Magyar Figyelő képviselte. Ez az ún. merkantil kötődésű tisztviselő-gazdász publicista csoport következetesen képviselte az ország egész területére kiterjedő technika- és ipartámogatást, és következetesen az ipart tartották annak az erőnek, amelyik az elmaradt magyar falu életmódját is átalakíthatja és a társadalom egészét, így a munkásságot és parasztságot is beemeli a kultúrába. Pontos elképzeléseket alakítottak ki az árutermelést és az államháztartást szabályozó adózásra, amely adótörvény kimondottan a középrétegeknek – a jól kereső szakmunkástól a városi kispolgárságig – kedvezett. Pontos elképzeléseket alakítottak ki az ország közigazgatási reformjára, szemben a vármegyével, ahol a vidéki dzsenti-nemesi társadalmi elemek voltak uralmon, ők a szakszerű centralizált kormányadminisztrációt kívánták fejleszteni. A hatalmat mind inkább a kormány által kinevezett

Az épülő budapesti millenniumi földalatti az Andrassy úton. Fénykép, 19. század vége

nagy állami vasút és más építkezések beruházásánál az állam a hazai ipartól rendeljen. A technikatörténeti adatok mutatják, hogy a magyar kohászat, a gépgyártás egyes ágazatai világszínvonalra emelkedtek e politika révén. E reformkoncepció lényege a nyugat-európai kapitalizálódási modellt követi: a modern társadalom elsősorban az ipar fej-

főispánok kezébe összpontosították, a szakminisztériumok hatáskörét kiterjesztették a megyék fölé. Ezért is az állam szakszerű bürokráciája és a nemesi-dzsenti helyi vezetés ellentéte az egyik nagy politikai vitakérdés a századelő Magyarországon. Ugyanakkor ezek a reformelképzelések csak nagyon kis mértékben érintették az ipari reform

Széll Kálmán és Darányi Ignác. Budapest, 1910

által létrehívott legdinamikusabb társadalmi erőt, a munkásságot. A kormány törvényeket hoz a munkaidő szabályozására, sőt szociális intézkedéseket is tesz a városi munkásság életkörülményeinek megjavítására, rendkívül korszerű munkáslakás építési programot bontakoztat ki. Ezek az elképzelések azonban állami erővel már nem voltak megvalósíthatóak. Mindez a munkásságnak csak a legfelsőbb rétegét és a műszaki tisztviselők csoportját érinti, arra azonban ez a reformelgondolás nem terjed ki, hogy a munkásságot mint társadalmi osztályt beemelje az ország politikai életébe. Addig, amíg Európa fejlett országaiban az 1890-es évektől a munkáspártok fokozatosan parlamenti pártokká válnak, a választójog kiterjesztésével a munkások politikai jogokat nyernek, addig Magyarországon a szociáldemokrata párt parlamenten kívül marad, a választójog kiterjesztésétől még a reformerek is elzárkóznak. Ez magyarázza, hogy 1918-ban, amikor a háborús vereség után kitör a forradalom, a városi munkásság legfontosabb követelése a választójog kiterjesztése. A reformot gazdasági és szociális téren nem követte a politikai intézmények reformja és ez volt a forradalom, a robbanás egyik oka. A nagy ipari reformelgondolásokat ugyanakkor megszakította az, hogy Magyarország a trianoni békeszerződésben elvesztette területének 2/3-át és azon található nyersanyagkincseit, vagyis az ország gazdaságilag tönkrement. Az ipari fejlesztés folytatása majd csak az 1930-as évek végén, a háború hozta konjunktúrában, majd 1946 után a kommunista párt előretörése következtében valósult meg.

Agrárviszonyok modernizálása

A másik reformelképzelés Magyarországot mint agrárállamot kívánta fejleszteni. Darányi Ignác, aki az 1890-es évektől

Cséplés Zsombolyán. Fénykép, 1910 körül

Mezőgazdasági gépek bemutatója. Fénykép, 1890-es évek

többször volt földművelésügyi miniszter, igen határozottan fogalmazza meg a magyarországi társadalom reformálásának tervét. Felfogásának alapja az, hogy Magyarországon a mezőgazdasági adottságokhoz kell az ipari fejlődést igazítani. Mind az ő, mind a köréje gyűlt gazdász, birtokos lobbynak két alapelgondolása van. A magyar mezőgazdaság technikai korszerűsítése a kiindulópont. Hatalmas propagandakampányt indítanak a modern ekék, a vetőgépek, majd az 1900-as években a traktorok érdekében. 1900 és 1914 között ennek eredményeként a magyar mezőgazdaság igaereje gyökeresen átalakult. A közép- és nagybirtok 70%-án az első világháború előtt már géppel vetnek és aratnak. A traktor nemcsak a szarvasmarhát és részben a lovat helyettesíti, hanem működteti a cséplőgépet is. 1915-ben a magyarországi gabona 90%-át már géppel csépezték. 1913-ban a magyarországi szántóföldi művelés terméshozama eléri Franciaország szintjét. Ugyanakkor a nagy filo-

xéra-járvány után 1890–1914 között a magyar szőlőtermelés teljes rekonstrukcióját végzik. A kormány gazdaegyletek, tejszövetkezetek alakítását ösztönzi, ugyanakkor agrár vármokkal védi a magyar mezőgazdaság érdekeit. E reformelképzelés másik alapelgondolata a mezőgazdaság belterjessé alakítása. Kulcspontra a szarvasmarha-tenyésztés. A régi magyar szarvasmarha elsősorban igavonásra volt alkalmas, a gépi erőt részben feleslegessé teszi. Ugyanakkor a városok és az ipari központok gyarapodása megköveteli a húsárú és a tejtermékek rendszeres piacra termelését. Az ún. agrárlobby nagy összegekkel támogatja a szarvasmarhák fajtaújítását. 1910-ben már a magyar szarvasmarha állomány 70%-a a svájci pirostarka szarvasmarha, amelyik közismerten a legjobb húsállat és a legjobb tejelő. A szarvasmarha állomány 1890 és 1910 között 6,1%-kal növekszik. Ezeknek az elképzeléseknek tengelyében elsősorban a modern nagyüzem ideája áll. Ugyanakkor felfigyelnek

arra is, hogy a modern tömeges gépesítés bizonyos ágazatokban (zöldségtermelés, állattartás) a kis- és középbirtokot kívánja mint üzemszervezetet. Darányi Ignác, e reformprogram vezéralakja maga is a 20–100 hold közötti farmergazdaságok kifejlesztését tartotta szükségesnek a nagybirtok mellett. Ezt célozta a központi hitelszövetkezet megszervezése, amelyik vidéken a kisebb gazdaságoknak nyújtott kedvező hiteleket a gépesítéshez és az állattenyésztésben fajtaújításhoz. Ugyanakkor szakszerűsítik, állami ellenőrzés alá vonják az állategészségügyet, törvénnyel vonják ki azt a helyi szervek kezéből. Ennek a reformelképzelésnek gyengéje ugyancsak a társadalmi és a politikai reformok hiánya volt. Noha bizonyos tagosításokkal Magyarországon 1890 és 1910 között emelkedik a 100 hold alatti gazdaságok száma, 1910-ben még mindig csak az összterület 40%-át teszik ki, míg a gazdaságok számának 99%-át adják. Viszont az 1000 holdon felüli nagybirtok, amely a gazdaságok 0,16%-át adja, kezében van a földbirtok 24%-a. Gazdaságilag a tulajdonviszonyok változatlanlansága azt hozza magával, hogy az 1910-es évekre a gabonatermelő nagybirtok érdekei teljesen fölébe kerekednek a belterjes közép- és kisbirtoknak és mind nagyobb földnélküli agrárszegénységet termelnek. Ez az agrárszegénység és kisbirtokosság nem rendelkezik önálló politikai képviselőkkel, és

tokos paraszti réteg beemelése a politikába, másrészt pedig a munkásság legális politikai pártjának, a szociáldemokrata pártnak a beemelése a parlamentbe. Az agrárnépesség és az iparosság tekintetében a politikai reform az ellenforradalmi Magyarországon következett be.

A kultúra reformterve

A harmadik reformelgondolás 1920 után bontakozik ki Magyarországon. 1918–19-ben forradalmak törtek ki Magyarországon, és e forradalmak mint ismeretes, elbuktak. De nemcsak a forradalmak buktak el, hanem szétesett a történeti magyar állam is, területének kétharmadát veszítette el. Magyarországot a területvesztések gazdaságilag egy dinamikus európai középhatalomból egy gazdaságilag elszegényedett országgá tették. Mind az a mezőgazdasági és ipari dinamikus fejlődés, amelyről 1880 és 1910 között szóltunk, egy pillanat alatt összeomlott. Társadalmilag a legdrasztikusabb veszteség a középosztályokat, mindenekelőtt az állami tisztviselőket érte. Az ország peremterületein élő, a magyar kultúrához kötődő köztisztviselő és értelmiségi réteg egyik pillanatról a másikra állás nélkül maradt, hiszen a magyar állami adminisztráció összeomlásával létalapját veszítette el. 80%-ra becsüljük azoknak a számát, akik az ország elcsatolt kétharmad részének igazgatásából,

san fogalmazza meg most már elméletileg is az új középosztály politikai-társadalmi programját, a konzervatív reformot. Szerintük a forradalom nem volt képes a magyar állam kereteit megtartani. Az állam a nemzet erőkifejtésének eszköze és a társadalom, azaz a nemzet jóléte attól függ, hogy mennyire képes a nemzet középosztálya egy erős állam-szervezetet kiépíteni. Felfogásuk szerint ők, a középosztály az igazi nemzetfenn-tartó erő, mivel az államot, a társadalom mindennapi életének kereteket adó intézményeket ők működtetik. Az ő társadalmi helyzetük fölötté áll a politikának. Vannak a társadalomban politikai célok, és vannak ún. nemzeti célok. A politikai célokat a pártok követik, a politika azonos a pártok politikájával. Akik azonban a nemzetet fenntartó állam céljainak szolgálatában állnak, azok ún. nemzeti célokat követnek. Politikai pártok győzhetnek választásokon, alakíthatnak kormányokat, majd megbukhatnak, de az állam és tisztviselői kara marad és állandó. Miniszterelnökök, miniszterek jönnek-mennek, de a tisztviselők (egyetemi tanárok, orvosok, mérnökök) maradnak, hiszen ők működtetik az intézményeket. 1919 után levonják a következőt: a legfontosabb nemzeti feladat az új állam gazdasági és politikai berendezése. A legfontosabbnak az államfenn-tartó középosztály regenerálását tartják. A kulturális reform ilyen társadalmi, politikai környezetben bontakozik ki Magyarországon.

Az új kultuszminiszter, gr. Klebelsberg Kunó pontosan látja, hogy egy ország munkaerejének képzettségétől függ az ország termelőképesége. Már az 1910-es években többször megfogalmazódik Tisza István miniszterelnök környezetéből az az elgondolás, hogy a magyar munkaerőt – így a munkást és a parasztot is – azért kell megfelelően iskolázni, hogy jobb termékeket állítsanak elő az üzemekben és a földeken. Most, 1919 után a kulturális program középpontjába mégis a középosztályok kerülnek először. Az új államberendezkedés azon múlik, vajon meg tudják-e oldani a magyar középosztályok rendszeres képzését és rendszeres foglalkoztatását. És meg tudják-e oldani azt, hogy színvonalában elérje a nyugat-európaiakat. A művelt középosztály a nemzet vezető ereje – szegezik szembe e tételt a forradalommal, amelyik a társadalom vezető erejeként a munkásosztályt jelölte meg. 1922–1926 között megszervezik az ország tudományos, egységes intézményrendszerét, állami dotációban részesítik az Akadémiát, egységes szervezetbe vonják a múzeumokat, a levéltárakat, az 1910-es években megkezdett egyetemi építkezéseket gyors ütemben folytatják Debrecenben, Szegeden, Pécsen. Ugyanakkor 1924–26 között újabb középiskolai törvé-

Klebelsberg-iskola, Domaszék, Csongrád vm. Fénykép

ez magyarázza, hogy az 1918 őszi kitört forradalom egyik legnagyobb vívmányának a földosztás megkezdése számít. Mint ahogy a Tanácsköztársaság bukásának okai között is kétségtelenül megtalálható az, hogy a parasztság elfordult a forradalomtól, mivel a proletárforradalom nem osztott földet, hanem nagyüzemeket kívánt létrehozni. A gazdasági reformelgondolásokat e téren sem követte a politikai reform és ez a forradalom előidézésének másik tényezőjévé vált.

Jól mérte fel tehát az 1918 utáni Horthy-rendszer kormányzati politikája, hogy Magyarországon a politikai konszolidáció egyik alapkérdése: a kisgazda bir-

értelmiségi apparátusából visszatelepültek az ország közepére. A magyar köztisztviselő, és részben ipari tisztviselői kar fizetésében is az adminisztrációhoz volt kötve, és az állam elszegényedésével, az inflációval elsősorban ez a réteg megy tönkre. Ennek a rétegnek az érdekeit fogalmazza meg az 1919 utáni publicisztika, politikai programokban gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, Székfű Gyula történész, Szabó Dezső író, Tormay Cecil író, Herczeg Ferenc regényíró.

Ez a középosztály elhatárolja magát a forradalmaktól. És ez a csoport, jórészt a forradalmak „kihívására”, nagyon ponto-

nyeket hoznak, bevallottan mindezt a magyar középosztályok nevelése és szinten tartása érdekében. Ugyanakkor ez a középosztályprogram természetesen szemben állt a régi, 1918 előtti politikai vezető rétegek közül az arisztokráciával és a nemesi elemekkel. A születés adta kiváltságot, vezetéshez való jogot öszerintük fel kell váltania a szakszerűségnek. Mint ők mondják, Magyarországon konzervatív reformot kell megvalósítani, reformot az 1918 előtti állapotokhoz képest, és konzervatívot abban az értelemben, hogy az 1918 előtti társadalmi struktúrából a már ott kialakult új erőt, a művelt középosztályt kell hatalomra juttatni.

E konzervatív reform természetesen levonja a következtetést a forradalmakból a maga módján. Azt a felismerést, amelyet már a világháború előtt megfogalmaztak, a munkaerő műveltsége és a munkaerő haszna között most politikailag is végiggondolják. E középosztály feladata, és mindenekelőtt a tömegesen képzendő tanári, tanítói karé, hogy a munkásság és a parasztság szellemi színvonalát emelje. A műveltség révén kell ezen rétegeket – mondják ők, beemelni a társadalomba. Vagyis amíg a forradalom először politikai jogokat ad a munkás-tömegeknek, és a politikai hatalom megszerzése útján kívánja őket műveltséghez juttatni, addig a konzervatív reform először művelődési jogokat kíván biztosítani, hogy ezzel, mint ők mondják, alkalmassá tegyék ezen rétegeket a nemzet dolgairól dönteni. 1926–1927-ben óriási népiskolai program bontakozik ki Magyarországon. A miniszter személyesen vesz részt az iskolaépítési tervek kialakításában. Vidéken 5 km sugarú körökre osztják és törvénnyel kötelezik a törvényhatóságokat vagy a birtokosokat, hogy népiskolát hozzanak létre. Rövid három év alatt 5 ezer tanyasi tanterem épül Magyarországon. És az alföldi homok közepén, ahol a házaknak még 60-70%-a nádfedéles, 50%-ának a fala még vályogból épült, és csak 30-40%-ánál van külön WC az udvaron, e tanyasi iskolák modern téglafalakkal épülnek, a legmodernebb építészeti megoldásokkal készült tanteremmel, vörösfényő padlózattal, hatalmas ablakokkal és palatetővel. Mindegyik iskolához 3 szobás tanítói lakás, az udvaron téglából épült WC és Magyarországon még soha nem látott, téglából épült dísznőél tartozik. Európa legmodernebb államainak mintájára tervbe veszik a 14 éves korig fölemelt kötelező oktatást, amelyet azonban az ország ekkor sem tanteremmel, sem tanerővel nem bír el. 1927-ben nagy programot alakítanak ki az iskolán kívüli népművelésre. Magyarország 6 éven felüli lakosságának 12%-a ugyanis analfabéta.

A modern társadalom írásbelisége és szakmai képzése nem tűri el az ilyen

A Szentlőrinci Magyar Királyi Horthy Miklós Téli Gazdasági Iskola II. évfolyamának (1931–32) aranykalászos gazdái. Közöttük Vörös Vince és ifj. Bernáth Gyula, a baranyai kalászos mozgalom vezetői. Fénykép

nagy százaléku írástudatlanságot, mondja a program. Ezért önművelő egyleteket kívánnak létrehozni, ahol a felnőtt lakosságot írás-olvasásra fogják. A költségek azonban óriásiak és már egy-két év után a mozgalom ellanyhult, illetve – majd az 1930-as években lassan különböző gazdátanfolyamokon, iparos körök tanfolyamain folytatódik.

E reformoknak természetesen a társadalom jelentős része ellenáll. A vidéki törvényhatóságok ugyanúgy, mint a magán nagybirtokosok, kulturális fényűzést látnak e tömeges iskoláztatásban. A minisztériumnak szankciókat kell életbe léptetnie és büntetéseket kilátásba helyeznie az iskolaépítést megtagadóknak. De ellenáll a felülről indított reformnak a társadalom jelentős része is, mindenekelőtt azok, akiknek érdekében hirdették meg a programot; a parasztság és részben a munkásság. Megyei levéltári anyagok bizonyítják, hogy büntetések ezreit kellett kiróni szegényparaszt és munkás szülőkre, mert azok gyermekeiket nem engedték iskolába. Az ok majd minden egyes esetben: télen nincs annyi ruha a családban, hogy minden gyereket egyszerűen lehetne iskolába engedni, más esetben: a család nem nélkülözheti, hogy a gyereket már 10 éves kora felett valamiféle munkára befogják. A felülről szervezett reformok állandó akadályai ezek.

A reformok kudarca

Az 1930-as évek elejének gazdasági válsága azután elsöpörte e nagyszabású terveket, illetve bizonyos vonásait erősítette fel. A faszizmus már egészen új modernizációt hirdetett Közép-Európában. Már nem a szakszerűséget és a reformot hirdette, hanem a szociális forradalmat. Nem a középosztályok államfenntartó szerepét hirdette, hanem a munkások és parasztok politikai beemelésével egy hivatásrendi államot hirdetett, amelyben

a munkásság és parasztság ugyanolyan szerepet kaphat, mint a középosztályok vagy a tőkés nagybirtokosok. Ennek kihatása Magyarországon is jelentkezik, de a szociális forradalom témája már egy más korszakhoz vezet bennünket, amely korszak az 1930-as évektől kezdődően a szocialitás eszméjével van telve, és amelynek dinamikus, új programja részben a faszizmus, részben a szociáldemokrácia és a kommunizmus. Amíg az 1880–1930 közötti évek Európa államaiban a tisztviselő középosztályok társadalmi, politikai emancipációját hozták, addig az 1930-tól terjedő időszak már a munkás- és parasztrétegek politikai emancipációjának kora, és azon politikai intézményrendszerek keresésének kora, amelyben a társadalom e különböző érdekű rétegei megtalálják képviseletüket.

Vagyis áttekintve Magyarországon e reformgondolásokat, láthatjuk: a kulturális területen kibontakozó ágazati reformon kívül sem a mezőgazdaság, sem az ipar reformja nem csapott át a társadalmi és politikai reformok terére. Megmaradtak termelési ágazati problémaként. Azok az erők, a munkásság, értelmiség, tisztviselői réteg, amelyeket az ipari fejlődés a politizálás felszínére hozott, nem kapták meg megfelelő képviseletüket a társadalmi, politikai életben. Az a megerősödött paraszti, gazdagparaszti réteg, amelyik megizmosodott az első világháború előtt, nem juthatott érvényre, és főként nem juthatott földhöz a nagybirtok érintetlenül maradása következtében. Ennek következtében a gazdasági reformokat nem követték a politikai reformok. Feszültség állott elő és kitört a forradalom. Az már aztán a történetfilozófia, és nem az iskolai kézikönyvek kérdései közé tartozik, hogy a forradalom mennyiben előrelendítő ereje a fejlődésnek, és mennyiben a válságok felszakadása, betegségtünet.

GLATZ FERENC